

ΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΣΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΔΙΟΝ ΙΙ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΜΟΡΦΩΤΙΚΗΣ ΗΜΕΡΙΔΑΣ

Επιμέλεια

Ελένη Παπαγιάννη

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2025

ΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ
ΣΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΔΙΟΝ ΙΙ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΜΟΡΦΩΤΙΚΗΣ ΗΜΕΡΙΔΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΔΙΟΥ

ΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΣΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΔΙΟΝ ΙΙ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΜΟΡΦΩΤΙΚΗΣ ΗΜΕΡΙΔΑΣ

Επιμέλεια:
Ελένη Παπαγιάννη

*Συνδιοργάνωση με την Περιφερειακή Ενότητα Πιερίας,
τον Δήμο Δίου - Ολύμπου και τον Οργανισμό Φεστιβάλ Ολύμπου*

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2025

ΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΣΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΔΙΟΝ ΙΙ
Πρακτικά επιμορφωτικής ημερίδας
Κέντρο Μεσογειακών Ψηφιδωτών, Δίον

5 Σεπτεμβρίου 2024

Επιστημονική επιμέλεια:
Ελένη Παπαγιάννη

Επιμέλεια κειμένων:
Μαρία Ιατρού

Θεσσαλονίκη 2025

© ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Πανεπιστημιακή Ανασκαφή Δίου
Ιστοσελίδα: <http://dion-excavation.web.auth.gr>

Γραφιστική επιμέλεια / Εκτύπωση:

 UNIVERSITY STUDIO PRESS A.E.
Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: Αρμενοπούλου 32, 546 35
ΑΘΗΝΑ: Σόλωνος 94, 106 80
Τηλ. 2310 208731, 2310 209637, Fax 2310 216647
E-mail: info@universitystudiopress.gr
Ιστοσελίδα: www.universitystudiopress.gr

Περιεχόμενα

Πρόλογος	7
Χαιρετισμοί	9
Ελένη Παπαγιάννη Οι ανασκαφικές έρευνες των τελευταίων ετών στην αρχαία πόλη του Δίου και τα χρονολογικά δεδομένα	17
Γρηγόρης Κασσερόπουλος Το ιερό των Αιγυπτίων θεών στο Δίον: παλαιά ανασκαφικά δεδομένα και νέες προσεγγίσεις	39
Ιωάννα Βασιλειάδου Το ιερό του Ολυμπίου Διός στο Δίον: οι αποθέτες	71
Απόστολος Γαρυφαλλόπουλος Αγγεία ιταλικής sigillata από το αρχαίο Δίον	95
Ελευθερία Κυριακοπούλου <i>Αγγίζοντας</i> το γυαλί: επισκόπηση των γυάλινων αντικειμένων από το αρχαίο Δίον	115
Μαρία Ιατρού Νομισματικά ευρήματα του 6 ^{ου} αι. μ.Χ. από το αρχαίο Δίον	141
Σοφία Κουλίδου, Απόστολος Γαρυφαλλόπουλος, Μαρία Τασσπούλου, Μαρία Παπαθανασίου, Χρυσάνθη Ιωακειμίδου Η ρωμαϊκή αγορά του Δίου: εργασίες αποκατάστασης και ανάδειξης στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2021-2027	161

Η ρωμαϊκή αγορά του Δίου: **εργασίες αποκατάστασης και ανάδειξης** **στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2021-2027**

**Σοφία Κουλίδου, Απόστολος Γαρυφαλλόπουλος,
Μαρία Τασοπούλου, Μαρία Παπαθανασίου,
Χρυσάνθη Ιωακειμίδου**

Η ρωμαϊκή αγορά (*forum*) του Δίου βρίσκεται στο πρώτο προς δυσμάς οικοδομικό τετράγωνο που συναντά ο εισερχόμενος στην πόλη από τη νότια πύλη του τείχους. Σύμφωνα με την άποψη των πρώτων ανασκαφών, στην περιοχή που καταλαμβάνει το οικοδομικό αυτό τετράγωνο πραγματοποιήθηκαν στις αρχές του 3^{ου} αι. μ.Χ. μεγάλης κλίμακας επιχωματώσεις, οι οποίες κάλυψαν οικοδομικά κατάλοιπα προγενέστερων περιόδων¹.

Κατασκευάστηκε με αυτόν τον τρόπο ένα υψηλό πλάτωμα πάνω στο οποίο ανεγέρθηκε η αγορά της ρωμαϊκής πόλης, εξοπλισμένη με στοές και δημόσια κτήρια οργανωμένα γύρω από μια μεγάλη, ορθογώνια πλακόστρωτη πλατεία, καθώς και άλλα κτήρια δημόσιου και εμπορικού χαρακτήρα, όπως ένα πολυτελές συγκρότημα δημόσιων λουτρών, οι λεγόμενες Μεγάλες Θέρμες², ένα

Εκφράζουμε τις ευχαριστίες μας στον Τομέα Αρχαιολογίας του Τμήματος Ιστορίας - Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και ιδιαιτέρως στην καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας Ελένη Παπαγιάννη για την πρόσκληση στην επιμορφωτική ημερίδα. Επεκτείνουμε τις ευχαριστίες σε όλη την επιστημονική ομάδα της πανεπιστημιακής ανασκαφής του Δίου για την αγαστή συνεργασία.

1. Ενδεικτικά: Παντερμαλής 2002, 418. Στεφανίδου-Τιβεριίου 1998, 187. Παντερμαλής 2004, 379-380. Πιγιάτογλου κ.ά. 2009, 145-147.

2. Παντερμαλής, 1975, 251. Παντερμαλής 1997, 33-39. Παντερμαλής 1999, 138-151. Ουλκέρογλου 2018, 30 αρ. Κ25, 174.

μικρό στεγασμένο θέατρο, το ωδείο³, δημόσια αποχωρητήρια⁴ και μία σειρά από δεκαπέντε μικρά ορθογώνια καταστήματα που ανοίγονται κατά μήκος της δυτικής πλευράς του κεντρικού δρόμου⁵. Στην βορειοδυτική πλευρά του οικοδομικού τετραγώνου, αμέσως δυτικά του *forum*, δημιουργήθηκε ένα ακόμα υψηλότερο πλάτωμα (περίπου δύο μέτρα πάνω από την πλατεία), στηριζόμενο με ισχυρό ανάλημμα. Επάνω σε αυτό κτίστηκαν δύο πολυτελείς οικίες, συμβατικά αποκαλούμενες «Οικία Επιγένους» και «Οικία Ευβούλου».

Το οικοδομικό τετράγωνο της αγοράς του Δίου, διαστάσεων 129,20 μ. (Α-Δ) × 190,65 μ. (Β-Ν)⁶ αποτελεί το αντικείμενο των εργασιών του έργου «Αποκατάσταση και ανάδειξη του οικοδομικού τετραγώνου της αγοράς του Δίου». Το έργο εντάχθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού για χρηματοδότηση στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Κεντρική Μακεδονία 2014-2020» και «Κεντρική Μακεδονία 2021-2027» και εφαρμόζει την εγκεκριμένη μελέτη που συντάχθηκε με τη συνεργασία της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πιερίας (πρώην ΚΖ' ΕΠΚΑ) και του Τομέα Αρχαιολογίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης⁷. Υλοποιείται απολογιστικά και με αυτεπιστασία από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Πιερίας από τον Σεπτέμβριο του 2022 και έχει χρονικό ορίζοντα ολοκλήρωσης το τέλος του 2025. Το έργο στοχεύει στην προστασία των μνημείων του σημαντικού οικοδομικού τετραγώνου της πόλης, καθώς και στη συνολική ανάδειξη του χώρου, μέσω της βελτίωσης της αναγνωσιμότητας των αρχιτεκτονικών καταλοίπων, της αναβάθμισης των υπηρεσιών πληροφόρησης και τέλος της επέκτασης των διαδρομών κίνησης των επισκεπτών με δυνατότητα χρήσης και από ΑμεΑ.

3. Παντερμαλής 1997, 39. Καραδέδος κ.ά. 2014.

4. Παντερμαλής 1997, 36-37. Παντερμαλής 1999, 206.

5. Παντερμαλής 1990. Παντερμαλής 1997, 36. Παντερμαλής 1999, 206. Τεστεκίδου 2013.

6. Οι διαστάσεις του οικοδομικού τετραγώνου της αγοράς μετρήθηκαν ως εξής: από τον άξονα των δύο *cadriues* (129,20 μ.) και από τον άξονα του *decumanus* έως τον νότιο τοίχο των Μεγάλων Θερμών της αγοράς (190,65 μ.).

7. Η ομάδα εργασίας της μελέτης αποτελούνταν από τους: †Σ. Πινιάτογλου, Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας Α.Π.Θ., Κ. Βαστέλη, Αρχαιολόγος, Ε.Δ.Ι.Π. Α.Π.Θ., Μ. Ιατρού, Αρχαιολόγος, Ε.Τ.Ε.Π. Α.Π.Θ., Ε. Παυλοπούλου, Αρχαιολόγος, Διδάκτωρ Α.Π.Θ., Δ. Τσιάφης, Αρχαιολόγος, Διδάκτωρ Α.Π.Θ., Ε. Αλβανού, Αρχαιολόγος ΚΖ' ΕΠΚΑ, Μ. Παπαθανασίου, Συντηρήτρια ΚΖ' ΕΠΚΑ, Μ. Ζάχου, Υπομηχανικός, Συντηρήτρια ΚΖ' ΕΠΚΑ, ενώ ειδικός σύμβουλος της αρχιτεκτονικής μελέτης ήταν ο Γ. Χορόζογλου, Αρχιτέκτων Μηχανικός.

Εικ. 1 Η ρωμαϊκή αγορά πριν την έναρξη των εργασιών (2019) και κατά την πορεία υλοποίησης του έργου ΕΣΠΑ (2023) (Εφορεία Αρχαιοτήτων Πιερίας).

Οι γενικής φύσης παρεμβάσεις του έργου αφορούν στο σύνολο του οικοδομικού τετραγώνου της αγοράς και περιλαμβάνουν εργασίες ευπρεπισμού, όπως διαχείριση της βλάστησης, επιφανειακό καθαρισμό, απομάκρυνση των φερτών και καταπεσμένων υλικών, διαμόρφωση του εδάφους, πλήρωση παλαιών ανασκαφικών σκαμμάτων και συλλογή διάσπαρτων δομικών υλικών. Οι εργασίες προστασίας, αποκατάστασης και ανάδειξης επικεντρώνονται στην περιοχή του *forum* (πλατεία, στοές και νότιο τμήμα), στην «Οικία Ευβούλου» (σωστική συντήρηση των ψηφιδωτών δαπέδων), στην «Οικία Επιγένους» και στο λεγόμενο Σεβαστείον και αφορούν συνοπτικά στα εξής (εικ. 1):

- Αποκατάσταση των επιφανειών του εδάφους: Στις περιοχές όπου απαιτούνταν συμπληρωματική αποκάλυψη των αρχιτεκτονικών καταλοίπων πραγματοποιήθηκε ανασκαφή και εκτενείς αποχρωματώσεις, ενώ παλαιά ανασκαφικά σκάμματα και ερευνητικές τομές καλύφθηκαν με αδρανή υλικά, ώστε να αποδοθεί ενιαία εικόνα των χώρων.
- Στερέωση και ενίσχυση των τοιχοδομών, με τις αναγκαίες συμπληρώσεις και ανακτήσεις (εικ. 2): Οι εργασίες περιλαμβάνουν καθαίρεση του σαθρού συνδετικού υλικού και βαθύ αρμολόγημα με νέο κονίαμα, αφού προηγηθεί

Εικ. 2 Η «Οικία Επιγένου» πριν και μετά τις εργασίες στερέωσης και ενίσχυσης των τοιχοδομών (Εφορεία Αρχαιοτήτων Πιερίας).

η ανάγνωση και κατανόηση της αρχιτεκτονικής δομής και της κατασκευαστικής λογικής. Οι συμπληρώσεις των τοίχων που έχουν καταρρεύσει και οι ανακτήσεις γίνονται σε επιλεγμένα σημεία, όπου κρίνεται απαραίτητο για τη διάσωσή τους.

- Συντήρηση της τοιχογραφίας του λεγόμενου Σεβαστείου (εικ. 3), των ψηφιδωτών δαπέδων στην «Οικία Επιγένου» και στο «Σεβαστείον» και των σωζόμενων λίθινων πλακών, με τις οποίες ήταν διαστρωμένη η πλατεία της αγοράς. Τα κονιάματα που εφαρμόζονται είναι ειδικών προδιαγραφών, με συνθέσεις που έχουν προταθεί από το Εργαστήριο Δομικών Υλικών του Α.Π.Θ. και η εφαρμογή τους γίνεται ακολουθώντας τις οδηγίες για την επίτευξη της επιθυμητής αντοχής.
- Τελική επίστρωση των επιφανειών των δαπέδων με διαφορετικά υλικά, ώστε να αποδίδεται με κατανοητό τρόπο η γεωμετρία των χώρων. Τα υλικά που χρησιμοποιούνται για τις τελικές επιστρώσεις είναι αδρανή λατομείου διαφορετικών αποχρώσεων, καθώς και μίγμα ξηρών υλικών, ώστε να αποδοθεί η όψη και η υφή χωμάτινου δαπέδου (εικ. 2). Τα κενά στα ψηφιδωτά δάπεδα της «Οικίας Επιγένου» και του «Σεβαστείου», καθώς και στις λίθινες πλάκες της πλατείας της αγοράς συμπληρώθηκαν με βότσαλο ποταμίσιο, υλικό το οποίο αναδεικνύει χρωματικά τα σωζόμενα δάπεδα.

Εικ. 3 Εργασίες συντήρησης της τοιχογραφίας του λεγόμενου Σεβαστείου (Εφορεία Αρχαιοτήτων Πιερίας).

Παράλληλα, αναβαθμίζονται οι υπηρεσίες πληροφόρησης των επισκεπτών του αρχαιολογικού πάρκου. Δημιουργείται ενιαία οπτική ταυτότητα και λογότυπο για το αρχαίο Δίον, ενώ προβλέπεται η παραγωγή έντυπου ενημερωτικού τεύχους, ιστοχώρου, ψηφιακής ηχητικής ξενάγησης, ενημερωτικών πινακίδων, φυλλαδίων, καθώς και πινακίδων πληροφόρησης και πληροφοριακού υλικού για άτομα με προβλήματα όρασης. Η πρόσβαση των επισκεπτών στην περιοχή του έργου θα καταστεί εφικτή με την επέκταση της υφιστάμενης διαδρομής περιήγησης, η οποία είναι προσαρμοσμένη για άτομα με αναπηρίες, ενώ θα περιλαμβάνει πλατώματα θέασης και ξεκούρασης. Με τον νέο αυτό σχεδιασμό εξασφαλίζεται η ισότιμη μεταχείριση όλων των επισκεπτών, τόσο με τη δυνατότητα φυσικής προσέγγισης στα ίδια τα μνημεία όσο και με τη δυνατότητα πρόσβασης στις πληροφορίες που τα συνοδεύουν.

Το έργο της αποκατάστασης και ανάδειξης του οικοδομικού τετραγώνου της αγοράς του Δίου δεν έχει μόνο τεχνικό χαρακτήρα. Όπως κάθε αρχαιολογικό έργο, έχει και ερευνητικό χαρακτήρα καθώς, αφενός στηρίζεται στις προγενέ-

στερες αρχαιολογικές έρευνες⁸ και στην επιστημονική τεκμηρίωση που έχει παραχθεί από αυτές και αφετέρου συνοδεύεται από ερευνητικές δραστηριότητες, οι οποίες παράγουν νέα επιστημονική γνώση. Πιο συγκεκριμένα, πραγματοποιούνται ανασκαφικές εργασίες για την πλήρη αποκάλυψη της κάτοψης του *forum* (πλατεία και στοές), του νότιου τμήματός του, του δυτικού αναλήμματος, της «Οικίας Επιγένους» και των χώρων βόρεια του «Σεβαστείου», ενώ παράλληλα γίνεται προσπάθεια καθορισμού των αρχαιολογικών φάσεων και των αντίστοιχων επιπέδων χρήσης τους. Στο παρόν άρθρο επιχειρείται η προκαταρκτική παρουσίαση επιλεγμένων πρόσφατων ανασκαφικών δεδομένων και επιπλέον η συνοπτική παρουσίαση της πλατείας της αγοράς, της «Οικίας Επιγένους», του «Σεβαστείου» αλλά και της υστερότερης φάσης χρήσης του χώρου της αγοράς, μέσω της συνδυαστικής μελέτης παλαιότερων και νέων ανασκαφικών δεδομένων.

Η πλακόστρωση της πλατείας του *forum*

Η ρωμαϊκή αγορά του Δίου, αποτελείται από μία μεγάλη υπαίθρια πλακοστρωμένη πλατεία, διαστάσεων 58×45 μ.⁹ και εμβαδού 2.632 τ.μ., που περικλείεται στις τρεις πλευρές της από στοές σε σχήμα Πι (εικ. 4), και ορίζεται στα ανατολικά από ένα επίμηκες κτήριο, για το οποίο έχει προταθεί η ταύτιση με ρωμαϊκή βασιλική¹⁰.

Η πλακόστρωση της πλατείας του *forum* διατηρείται αποσπασματικά. Αποτελείται από λίθινες ορθογώνιες πλάκες, που σε ορισμένα σημεία τοποθετούνται σε διπλή στρώση και έχουν πάχος που κυμαίνεται από 4-5 έως 7-8 εκ. Οι λίθινες πλάκες είναι τοποθετημένες σε σειρά, ανά μία, στον άξονα της μακριάς πλευράς τους ή σπανίως στον άξονα στις στενές τους πλευράς, σχηματίζοντας παράλληλες ζώνες, πλάτους 0,40-0,70 μ., με κατεύθυνση Β-Ν σε όλη την έκταση της πλατείας (εικ. 5).

8. Η διάθεση των αρχαικών τεκμηρίων της πανεπιστημιακής ανασκαφής του Δίου για μελέτη από την επιστημονική ομάδα του έργου, αλλά και οι καίριες επιτόπιες παρατηρήσεις της Κ. Βαστέλη, που διενήργησε ανασκαφική έρευνα σε μεγάλο μέρος του χώρου, συνέβαλαν ουσιαστικά στην ορθή υλοποίησή του έργου.

9. Η διασαφήνιση του νότιου και ανατολικού πέρατος της πλακόστρωσης κατά τη διάρκεια των πρόσφατων ερευνών επέτρεψε την ασφαλή αναθεώρηση των διαστάσεων της πλατείας, οι οποίες μέχρι τώρα οριζόνταν σε 58×68 μ. Βλ. Παντερμαλής 2002, 417.

10. Χριστοδούλου 2000, 12-13, 49-50. Ευαγγελίδης 2010, 199-200.

Εικ. 5 Η πλακόστρωση της πλατείας και η κατασκευή της υποδομής της (Εφορεία Αρχαιοτήτων Πιερίας. Επεξεργασία εικόνας: Σ. Κουλίδου).

Η πρόσφατη έρευνα όχι μόνο συμπλήρωσε τη γνωστή από τις παλαιότερες έρευνες εικόνα με αρκετά επιπλέον τετραγωνικά μέτρα νεοαποκαλυφθείσας πλακόστρωσης, αλλά έκανε επίσης γνωστές κάποιες από τις κατασκευαστικές της λεπτομέρειες. Διαπιστώθηκε, δηλαδή, ότι η περιοχή της πλατείας προετοιμάστηκε για την τελική της διαμόρφωση μέσω της κατασκευής λιθόστρωσης, η οποία αποτελούνταν από αργούς και επεξεργασμένους λίθους, λατύπες, λίθινα τμήματα δομικού υλικού από παλαιότερα κτίρια (*spolia*) και θραύσματα κεραμίδων και πλίνθων ανακατεμένα σε χώμα. Στη συνέχεια, η λιθόστρωση αυτή επαλείφθηκε με μία παχιά στρώση ασβεστοκονιάματος, πάχους περίπου 10 εκ., επάνω στο οποίο διαστρώθηκαν οι λίθινες πλάκες της πλατείας (εικ. 5). Επιπλέον, αποδείχθηκε η κατασκευαστική αλληλουχία της πλακόστρωσης και των στυλοβατών, μέσω της διερεύνησης των σημείων επαφής τους. Συγκεκριμένα, η καλή συναρμογή των λίθινων πλακών με τους στυλοβάτες μαρτυρά πως οι δύο δομές ανήκουν στην ίδια οικοδομική φάση, ενώ παράλληλα η μερική κάλυψη της ανώτερης επιφάνειας του θεμελίου των στυλοβατών από υλικό της υποδομής της πλακόστρωσης (ασβεστοκονίαμα) υποδεικνύει πως η διάστρωση των πλακών έπεται κατασκευαστικά της διαμόρφωσης των στυλοβατών.

Ο νότιος στυλοβάτης του forum

Η πρόσφατη ανασκαφική έρευνα προσέφερε πληροφορίες για τα κατασκευαστικά στοιχεία του θεμελίου και τη διαμόρφωση των στυλοβατών των στοών της πλατείας. Ο δυτικός και ο βόρειος στυλοβάτης ήταν ήδη αποκαλυμμένοι,

Εικ. 6 Ο νότιος στυλοβάτης. Λήψη από δυτικά (Εφορεία Αρχαιοτήτων Πιερίας).

ο πρώτος με διασωσμένη την ανωδομή του από μεγάλους γωνιόλιθους πλάτους έως 1 μ., και ο δεύτερος στο επίπεδο της άνω επιφάνειας του θεμελίου του. Ο τρόπος με τον οποίο ήταν θεμελιωμένοι οι στυλοβάτες παρέμενε άγνωστος, μέχρι που ήρθε στο φως ο στυλοβάτης της νότιας στοάς.

Το θεμέλιο του στυλοβάτη έχει συνολικό μήκος 60,41 μ.¹¹, το πλάτος του κυμαίνεται από 0,80 έως 1 μ. και έχει μέγιστο ύψος 1 μ. Αποτελείται κυρίως από αργολιθοδομή (αργοί ή πρόχειρα επεξεργασμένοι λίθοι διαφόρων μεγεθών), με συνδετικό κονίαμα που περιέχει μικρή ποσότητα ασβέστη. Εκτός από τους αργούς λίθους, στην τοιχοδομή περιλαμβάνονται κατά τόπους και γωνιόλιθοι, ενώ, επιπλέον, θραύσματα πλίνθων χρησιμοποιήθηκαν για τη επιπεδοποίηση της άνω επιφάνειας του θεμελίου¹², αλλά και για την πλήρωση των κενών στο εσωτερικό της κατασκευής (εικ. 6).

11. Η μέτρηση έλαβε υπόψη τα εξωτερικά όρια του στυλοβάτη (ανατολικό και δυτικό πέρας). Η πρόσφατη έρευνα έφερε στο φως το θεμέλιο του νότιου στυλοβάτη σε μήκος 49,40 μ.

12. Παρόμοια εικόνα έχει και η άνω επιφάνεια του θεμελίου του βόρειου στυλοβάτη, ο οποίος ήταν ήδη αποκαλυμμένος και καθαρίστηκε εκ νέου στο πλαίσιο του έργου.

Το ανώτερο τμήμα του θεμελίου παρουσιάζει το εξής χαρακτηριστικό: ανά τακτά διαστήματα, κάθε 2,05-2,35 μ. περίπου, σχηματίζονται ορθογώνιες προβολές¹³, οι οποίες θα στήριζαν τους κίονες ή τους πεσσούς της στοάς. Οι προβολές αυτές εξέχουν από την υπόλοιπη κατασκευή, τόσο καθ' ύψος (κατά 10-20 εκ.) όσο και κατά πλάτος (κατά 10-30 εκ.) ενώ οι διαστάσεις τους ποικίλουν, με το πλάτος (στον άξονα Β-Ν) να κυμαίνεται μεταξύ 0,92 μ. και 1,20 μ. και το μήκος (στον άξονα Α-Δ) μεταξύ 0,94 μ. και 1,36 μ. Αντίστοιχα, το πλάτος του θεμελίου στην περιοχή ανάμεσα στις προβολές, στο σημείο δηλαδή που εισέχει, κυμαίνεται μεταξύ 0,80 μ. και 1 μ. Οι ορθογώνιες αυτές προβολές παρουσιάζουν πιο επιμελημένη κατασκευή, με σαφείς αρμούς, σε σύγκριση με την χαλαρότερη κατασκευή των ενδιάμεσων τμημάτων, όπου το συνδετικό κονίαμα σχεδόν απουσιάζει και τα δομικά υλικά συχνά δίνουν την εικόνα πρόχειρου γεμίματος.

Η «Οικία Επιγένους»

Το μεγαλύτερο τμήμα της δυτικής πτέρυγας της αγοράς του Δίου καταλαμβάνεται από ένα τεχνητό πλάτωμα, κατά 2 μ. ψηλότερα από την πλακόστρωση της αγοράς και τη δυτική στοά, στηριζόμενο πάνω σε ισχυρό ανάλημμα, άλλους υποστηρικτικούς τοίχους και προγενέστερα κτήρια που βρίσκονται θαμμένα στην περιοχή. Στο νότιο τμήμα αυτού του πλατώματος χωροθετείται η «Οικία του Επιγένους» που έχει τα χαρακτηριστικά μιας πολυτελούς αστικής έπαυλης (*domus*). Το συμβατικό όνομα της οικίας οφείλεται σε έναν μολύβδινο αγωγό παροχής νερού (*fistula*), ο οποίος βρέθηκε σε έναν από τους βόρειους χώρους της οικίας και φέρει ανάγλυφο το όνομα «Επιγένης» σε γενική πτώση¹⁴.

Η οικία έχει μέγιστες διαστάσεις 36 μ. (Α-Δ) × 34 μ. (Β-Ν), δηλαδή συνολικό εμβαδόν 1.224 τ.μ. (εικ. 7). Ο προσανατολισμός της ακολουθεί τους άξονες της πόλης, δηλαδή τον άξονα του λιθόστρωτου δρόμου Β (δυτικά του συγκροτήματος) ή ενός προηγούμενου χωμάτινου δρόμου στην ίδια θέση. Από τον ίδιο δρόμο θα πρέπει να γινόταν και η είσοδος στο συγκρότημα, με τη χρήση ενός μεγάλου ανοίγματος με λίθινο κατώφλι που οδηγεί σε μεγάλο προθάλαμο. Η ευχερής ανάγνωση των ορατών καταλοίπων της οικίας, που αναδείχθηκαν στο

13. Ο συνολικός αριθμός των ορθογώνιων προβολών εκτιμάται ότι θα ήταν είκοσι (20) σε όλο το μήκος του νότιου στυλοβάτη.

14. Παντερμαλής 2002, 422. Πιργιάτογλου κ.ά. 2011, 137, εικ. 12.

Εικ. 7 Κάτοψη της «Οικίας Επιγένους» με σχηματική απόδοση των αγωγών εντός του περιγράμματός της (Εφορεία Αρχαιοτήτων Πιερίας. Σχεδιαστική αποτύπωση: Χρ. Ιωακείμίδου. Επεξεργασία εικόνας: Α. Γαρυφαλλόπουλος).

πλαίσιο του έργου, δυσχεραίνεται από τις αλληπάλληλες χρήσεις του χώρου (κατασκευές, μετασκευές, καταργήσεις τοίχων, προσθήκες και καταργήσεις χώρων και επιφανειών χρήσεων κ.α.) σε έναν χρονικό ορίζοντα αρκετών αιώνων, από τον 4^ο αι. μ.Χ. και έπειτα.

Για την αρχική διαμόρφωση του συγκροτήματος (μετά την ανύψωση του εδάφους με τη χρήση αναλήμματος), διασώζονται ελάχιστα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, όπως τα τμήματα ενός πλίνθινου στυλοβάτη κατεύθυνσης Δ-Α, στο βόρειο τμήμα της οικίας και μια σειρά πέντε πλίνθινων πεσσών στον ίδιο άξονα. Στην ίδια αρχική χρήση του χώρου θα πρέπει να ανήκει και ο μολύβδινος αγωγός ΑΓ 10, με την ανάγλυφη επιγραφή «Επιγένους») που βρέθηκε στο βόρειο τμήμα της οικίας και ο οποίος τροφοδοτούσε με νερό κάποια κατασκευή/δεξαμενή, πιθανότατα ευρισκόμενη στην περιοχή που σήμερα καταλαμβάνεται από το ανατολικό αίθριο.

Εικ. 8 Ο πλίνθινος αποχετευτικός αγωγός ΑΓ 3 στο δυτικό τμήμα της «Οικίας Επιγένους» (Εφορεία Αρχαιοτήτων Πιερίας).

Στην ίδια περίοδο αποδίδεται και η λειτουργία του αποχετευτικού αγωγού ΑΓ 3 (εικ. 8), ο οποίος με κατεύθυνση δυτικά προς ανατολικά, διασχίζει το δυτικό τμήμα της οικίας προς τον πυρήνα του συγκροτήματος, χωρίς να είναι γνωστό ποια νερά παροχέτευε. Η κατασκευή του είναι ιδιαίτερα φροντισμένη, με πλίνθινα τοιχώματα, επαλειμμένα με ισχυρό ασβεστοκονίαμα. Η χρήση του αγωγού ΑΓ 3 καταργήθηκε κατά την πρώτη κύρια φάση της οικίας (ορατής σήμερα), το εσωτερικό του πληρώθηκε με χώμα και πέτρες και επάνω του κατασκευάστηκαν τοίχοι. Από το εσωτερικό του, που ερευνήθηκε στο πλαίσιο του έργου σε μήκος περίπου 6 μ., συλλέχθηκε νόμισμα Κώνσταντος (335-348 μ.Χ.)¹⁵ και κεραμική ανάλογης χρονολόγησης.

Ένας ακόμη αγωγός, ο ΑΓ 1, στη νότια περιοχή της οικίας, αποτελεί επίσης

---

15. RIC VIII.57. Ευχαριστίες για την ταύτιση του νομίσματος στην Μ. Ιατρού.

Εικ. 9 Αριστερά ο αγωγός ΑΓ 1 με το υπόστρωμα του καταβυθισμένου ψηφιδωτού δαπέδου in situ και δεξιά το φραγμένο με αγγεία τμήμα του (Εφορεία Αρχαιοτήτων Πιερίας).

κατάλοιπο της αρχικής διαμόρφωσης του οικιστικού χώρου. Έχει κατεύθυνση Β-Ν, αλλά στη συνέχεια γωνιάζει προς ανατολικά και ακολουθεί κατεύθυνση Δ-Α στο μεγαλύτερο τμήμα του, παράλληλα με τον νότιο τοίχο της οικίας. Αιτία της διερεύνησης του εσωτερικού του, στο τμήμα ΑΓ 1-Β (εικ. 7), αποτέλεσε η απόσπαση του υπερκείμενου ψηφιδωτού δαπέδου Α το οποίο στην περιοχή του αγωγού είχε καταβυθιστεί, και ήταν αναγκαία η συντήρηση και επανατοποθέτησή του (εικ. 9). Σημειώνεται ότι κατά τη φάση χρήσης του ψηφιδωτού δαπέδου ο αγωγός βρισκόταν εκτός λειτουργίας και ήταν γεμισμένος και καλυμμένος με χώμα¹⁶.

Ο πλινθόκτιστος αγωγός, διερευνήθηκε, στο πλαίσιο του έργου, σε όλο του το μήκος του (6 μ.) εντός των ορίων της αίθουσας με το ψηφιδωτό δάπεδο. Ο πυθμένας του εντοπίστηκε στο ανατολικό άκρο σε υψόμετρο 11,35 μ. και στο δυτικό σε 11,55 μ. Στα δυτικά της αίθουσας ο αγωγός έχει πλάτος 0,40 μ., ύψος 0,35-0,38 μ. και πλάτος πυθμένα 0,35 μ., ενώ από το μέσο περίπου της αίθουσας και προς τα ανατολικά ο αγωγός σταδιακά πλαταίνει, με το πλάτος να φτάνει

¹⁶. Όλες οι πλάκες κάλυψης του αγωγού είχαν αποξηλωθεί, με εξαίρεση μια λίθινη πλάκα, διαστάσεων 50×55×30 εκ., που βρέθηκε στη θέση της. Ανάμεσα στην πλάκα κάλυψης και στο υπερκείμενο υπόστρωμα του ψηφιδωτού δαπέδου μεσολαβούσε λεπτή στρώση χόματος.

ως και τα 0,75 μ. Περίπου 0,5 μ. πριν από τον ανατολικό τοίχο του χώρου, σταδιακά στενεύει, φτάνοντας τα 0,55 μ. πλάτος στο σημείο από όπου περνάει κάτω από αυτόν. Ο πυθμένας του αγωγού στο ανατολικό, πλατύτερο τμήμα του, έχει πλάτος 0,52 μ., ενώ και τα τοιχώματα έχουν μεγαλύτερο ύψος (0,60 μ.) εξαιτίας της κλίσης του αγωγού προς τα δυτικά. Τα τοιχώματά του στα δυτικά της αίθουσας είναι κατασκευασμένα από πλίνθους πάχους 4 εκ., τοποθετημένες σε τέσσερις επάλληλες σειρές, με παχύ ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό (πάχους 4,5 εκ.), ενώ στα ανατολικά, όπου ο πυθμένας βρίσκεται κατά 20 εκ. βαθύτερα λόγω της σταδιακής κλίσης του αγωγού, τα τοιχώματα είναι κατασκευασμένα από επτά επάλληλες σειρές πλίνθων. Η ένωση των δύο ανισοϋψών τμημάτων του ίδιου τοιχώματος στην ανώτερη στρώση του ομαλοποιείται μέσω της προσθήκης μιας σειράς αργών λίθων επάνω σε παχύ ασβεστοκονίαμα. Επιπλέον, στο δυτικό τμήμα, όπου ο αγωγός είναι στενότερος, ο πυθμένας είναι στρωμένος με μονή σειρά τετράγωνων πλίνθων (35×35 εκ.) που καταλαμβάνουν όλο το πλάτος του, ενώ στα ανατολικά, όπου ο πυθμένας πλαταίνει, οι πλίνθοι τοποθετούνται σε τρεις σειρές: η μεσαία αποτελείται από πλίνθους διαστάσεων 49×32 και οι εκατέρωθεν σειρές συμπληρώνουν το πλάτος του αγωγού με τμήματα πλίνθων.

Κατά τον καθαρισμό του αγωγού διαπιστώθηκε ότι η αύλακα ροής του είχε φραγεί από ένα σύνολο χρηστικών αγγείων. Έχουν ήδη ταυτιστεί σκεύη μαγειρικά, αποθηκευτικά, επιτραπέζια, ένα πιθανό χωνί και ένας κάδος (εικ. 10). Από την κοντινή περιοχή του συνόλου αυτού προέρχεται ένα ιδιόμορφο αγγείο σε σχήμα ροδιού (Α.210). Η οριζόντια σχισμή στο σώμα του παραπέμπει σε κουμπάρα. Από την προκαταρκτική εξέταση των αγγείων συνάγεται το συμπέρασμα ότι η απόθεση των αγγείων και, κατά συνέπεια, η κατάργηση του αγωγού για την κατασκευή του υπερκείμενου ψηφιδωτού δαπέδου πραγματοποιήθηκε μετά τα μέσα του 3^{ου} αι. μ.Χ.¹⁷.

Κατά τους 4^ο έως 6^ο αι. μ.Χ., τον πυρήνα της οικίας αποτελούν δύο μικρές αυλές στα ανατολικά, οι οποίες όμως φαίνεται ότι δε συλλειτούργησαν, κατά τη μακρά ιστορία χρήσης του συγκροτήματος. Οι δύο αυτές μικρές αυλές μοι-

17. Ενδεικτικά: α) για τον κάδο Α.222 πρβλ. Robinson 1959, Κ 78-79, πίν. 13 (μέσα 3^{ου} αι. μ.Χ.). Κοκκοτάκη – Τσόκα, 2010, 368, 374 αρ. 16, 381, εικ. 13 (παρόμοια χρονολόγηση), β) για το δίωτο κύπελλο Α 226 πρβλ. Τζαναβάρη 2010, 446-447, 463, εικ. 1.

Εικ. 10 Επιλεγμένα αγγεία από το εσωτερικό του αγωγού ΑΓ 1 (Εφορεία Αρχαιοτήτων Πιερίας. Σύνθεση εικόνας: Μ. Τασοπούλου).

άζουν με αίθριο (atrium), ένα βασικό στοιχείο της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής, που εξυπηρετεί τον αερισμό και τον φωτισμό των χώρων που βρίσκονται γύρω από αυτό¹⁸. Γύρω από αυτές τις μικρές αυλές της οικίας διατάσσονται με συμμετρικό τρόπο οι βασικοί χώροι διημέρευσης των ιδιοκτητών/ενοίκων αλλά και οι υπόλοιποι χώροι, βοηθητικοί ή μη, ορθογώνιοι ή και τετράγωνοι, στους οποίους ο χρήστης έχει συνήθως πρόσβαση απευθείας από τους διαδρόμους των

18. Γούναρη 2021, 171-172.

Εικ. 11 Η απόληξη του αγωγού ΑΓ 2 στον δυτικό τοίχο της «Οικίας Επιγένους». Λήψη από δυτικά (Εφορεία Αρχαιοτήτων Πιερίας. Επεξεργασία εικόνας: Σ. Κουλίδου).

αίθριων. Πολλοί από τους χώρους αυτούς φέρουν ψηφιδωτά δάπεδα με πολύχρωμα, γεωμετρικά σχέδια¹⁹.

Κατά τη διάρκεια της πρώτης κύριας, ορατής σήμερα, φάσης, δημιουργούνται οι χώροι στο βορειοδυτικό τμήμα του χώρου (με παράλληλο γέμισμα των κενών μεταξύ των πεσσών του πλίνθινου στυλοβάτη της αρχικής διαμόρφωσης της περιοχής της οικίας). Κατά την περίοδο αυτή, τα όμβρια ύδατα της οικίας απομακρύνονται προς το δρόμο στα δυτικά, με τη χρήση του αποχετευτικού αγωγού ΑΓ 2, ο οποίος ακολουθεί τεθλασμένη πορεία, καταστρέφοντας τον πλίνθινο στυλοβάτη της αρχικής φάσης του συγκροτήματος (εικ. 11 και εικ. 7). Από το εσωτερικό και την άμεση περιοχή του ΑΓ 2, στην απόληξή του κάτω από το δυτικό τοίχο της οικίας, σε χώρο πιθανού αποχωρητηρίου δίπλα στον

19. Το συνολικό εμβαδόν των ψηφιδωτών δαπέδων της οικίας υπερβαίνει τα 250 μ².

τοίχο, συλλέχθηκαν 56 χάλκινα νομίσματα τα οποία χρονολογήθηκαν στα μέσα του 4^{ου} αι. μ.Χ., στοιχείο ιδιαίτερα πολύτιμο για την χρονολόγηση της πρώτης κύριας, ορατής σήμερα, φάσης της οικίας. Ο ΑΓ 2 είναι κτιστός με πλίνθους και κονίαμα, επαλειμμένος εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα και έχει για κάλυψη πώρινες πλάκες.

Γύρω από την αυλή στα ανατολικά αλλά και από τη δεύτερη αυλή στα δυτικά, η οποία κάποια στιγμή προστίθεται καταργώντας πιθανότατα την πρώτη²⁰, διατάσσονται μεγάλοι επιμήκεις αλλά και μικρότεροι χώροι (εικ. 7). Ειδικότερα, νότια του ανατολικού αιθρίου ανοίγεται ένας μεγάλος ορθογώνιος χώρος με την στενή του πλευρά προς το αίθριο, η πρόσβαση στον οποίο γινόταν μέσω πιθανού τρίβηλου ανοίγματος και με τη μεσολάβηση μικρού προθαλάμου, επίσης στρωμένου με ψηφιδωτό δάπεδο. Ο μεγάλος αυτός χώρος προσομοιάζει (σύμφωνα με τη χωροθέτησή του καθώς και με τη διαμόρφωση του ψηφιδωτού δαπέδου) σε «τρικλίνιο», ένα επίσημο δωμάτιο δηλαδή για την παράθεση δειπνών²¹. Ανατολικά του ανατολικού αιθρίου, αλλά και αντιστοιχα δυτικά του δυτικού αιθρίου, ανοίγονται δύο μικρότεροι χώροι, οι οποίοι είναι στραμμένοι με τη μακριά τους πλευρά προς τα αίθρια και στους οποίους η πρόσβαση γίνεται μέσω μαρμάρινου στυλοβάτη. Οι χώροι πιθανότατα ήταν «εξέδρες», δωμάτια δηλαδή για τη διημέρευση των κατοίκων της οικίας²², και έφεραν ψηφιδωτά δάπεδα²³.

Στην ίδια περίοδο, με μικρότερες ή μεγαλύτερες επισκευές (π.χ. κλείσιμο θυρωμάτων), εντάσσονται και δύο ακόμη επιμήκεις χώροι δυτικά και βόρεια του ανατολικού αιθρίου. Ο δυτικός χώρος φέρει σήμερα ψηφιδωτό δάπεδο, το οποίο όμως φαίνεται ότι ανήκει στην αρχική φάση του συγκροτήματος,

20. Η διακόσμηση του ψηφιδωτού δαπέδου με συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα δεν ακολουθεί πιστά τα κτιστά τοιχώματα του αιθρίου.

21. Στο εξωτερικό του ψηφιδωτού δαπέδου, παράλληλα με τους τρεις τοίχους του χώρου, δυτικό, νότιο και ανατολικό, τρέχει ταινία σε σχήμα Πι, όπου θα τοποθετούνταν κλίνες. Η ταινία φέρει σύνθεση επιφανείας με οκτάκινα αστεροειδή σχήματα, αποτελούμενα από ρόμβους που ορίζουν ορθά και κατά κορυφήν τετράγωνα εναλλάξ. Για το χαρακτηρισμό ενός χώρου ως «τρικλίνιο», βλ. Γούναρη 2021, 175 με σημ. 887.

22. Για τον χαρακτηρισμό ενός χώρου ως «εξέδρα», βλ. Γούναρη 2021, 177-178.

23. Ο πρώτος χώρος φέρει στο κέντρο περίκεντρη σύνθεση με συμπλεκόμενους κύκλους που φτιάχνουν τετράφυλλα. Στον δεύτερο χώρο βρέθηκε περιμετρική ταινία με πολύχρωμο πλοχμό, σήμερα χαμένη.

σύμφωνα με τη σχέση του με τους ιστάμενους τοίχους και την τεχνοτροπία του²⁴.

Ο τομέας του «Σεβαστείου»

Αμέσως βόρεια της «Οικίας Επιγένους» και πάνω στον κεντρικό άξονα της αγοράς, βρίσκεται ένα άλλοτε μεγαλοπρεπές μονοθάλαμο κτήριο, με επιμελημένη λιθοδομή από μεγάλες λιθοπλίνθους, ψηφιδωτό δάπεδο και τοιχογραφίες. Ερμηνεύθηκε ως χώρος λατρείας του αυτοκράτορα, δηλαδή ως «Σεβαστείων»²⁵.

Το κτήριο έχει εσωτερικές διαστάσεις 10,20 × 15,50 μ. και επιμελημένη δόμηση από μεγάλες λιθοπλίνθους, κάποιες από τις οποίες βρίσκονται εκεί σε δεύτερη χρήση²⁶. Οι τρεις τοίχοι του κτηρίου (δυτικός, νότιος και βόρειος), σώζονται στο επίπεδο τριών δόμων (τοιχοβάτης, ορθοστάτης και καταληπτήρας), σε συνολικό ύψος 1,50-1,80 μ. και έχουν μέγιστο πλάτος 0,70 μ. Σε δοκιμαστική τομή που έγινε στο πλαίσιο του έργου στην περιοχή εξωτερικά της βορειοανατολικής γωνίας του κτηρίου, φάνηκε ότι ο βόρειος τοίχος του κτηρίου φέρεται σε ισχυρό θεμέλιο, συνολικού ύψους 1,35 μ.²⁷

Το ψηφιδωτό δάπεδο²⁸ βρίσκεται κατά 0,30 μ. περίπου ψηλότερα από τον αντίστοιχο ορίζοντα χρήσης της δυτικής στοάς της αγοράς, πίσω από την οποία ανοίγεται το κτήριο, και περίπου 0,70 μ. από το επίπεδο της πλακόστρωτης πλατείας της αγοράς (στο δυτικό της τμήμα). Η πρόσβαση στο κτήριο θα πρέπει να γινόταν με χρήση αναβαθμού/-ών, κάποιιοι από τους οποίους έχουν σωθεί κατά χώραν. Από το ψηφιδωτό δάπεδο σώζεται κυρίως το ισχυρό υπόστρωμά του, με πάχος περίπου 20 εκ. Η ψηφοθετημένη επιφάνεια είναι φτιαγμένη με χονδρές και με μικρές ψηφίδες και αρθρώνεται ως

24. Στο ψηφιδωτό σώζονται ρόμβοι που ορίζουν τετράκτινα αστεροειδή σχήματα.

25. Για το μονόχωρο κτήριο και την πρόταση ερμηνείας του, βλ. Παντερμαλής 1973-74, 700. Παντερμαλής 1975, 251. Παντερμαλής 2002, 417. Χριστοδούλου 2007, 179. Ευαγγελίδης 2010, 202. Ασημακοπούλου-Ατζακά 2017, 92.

26. Όπως μαρτυρείται από ορθογώνιες οπές κατακόρυφης σύνδεσης λίθων στην όψη κάποιων δόμων της νότιας πλευράς.

27. Αντίθετα, ο δυτικός (οπίσθιος) τοίχος δεν εδράζεται σε θεμέλιο, τουλάχιστον στο κεντρικό του τμήμα, όπου η κανονική σειρά των ορθοστατών διαταράσσεται τοπικά από διπλή σειρά μικρότερων λίθων.

28. Παντερμαλής 1973-1974, 700. Παντερμαλής 1975, 251. Χριστοδούλου 2000, 9. Παντερμαλής 2002, 417. Ευαγγελίδης 2010, 202.

εξής: Περιμετρικά και δίπλα στους τοίχους του «τρέχει» μία ζώνη από μεγάλες και ασύμμετρες ψηφίδες, υπόλευκου χρώματος, διαστάσεων περίπου 1,5-3,0 εκ., (χονδρό ψηφιδωτό – *opus segmentatum*). Η ζώνη έχει πλάτος 1,50 μ. στην οπίσθια στενή πλευρά του κτηρίου (δυτική) και 0,70 μ. στις μακριές πλευρές (νότια και βόρεια), ενώ δεν έχουν σωθεί στοιχεία για το αν συνέχιζε και στην πρόσοψη (ανατολική στενή πλευρά). Η εξωτερική αυτή ταινία πιθανόν περιέβαλε κάποιο κεντρικό θέμα, κατασκευασμένο με πολύ μικρότερες και συμμετρικές ψηφίδες, διαστάσεων 0,5-1,0 εκ. (*opus tessellatum*), από το οποίο έχει διασωθεί μόνο τμήμα του λευκού βάθους και κομμάτια μιας διπλής μελανής «κορνίζας» (στην περιοχή της βορειοδυτικής γωνίας, πλάτους 6-7 εκ. η καθεμία).

Το κτήριο έφερε, επιπλέον, τοιχογραφικό διάκοσμο fresco που μιμείται έγχρωμη εντοίχια ορθομαρμάρωση, με ζωγραφιστές νευρώσεις και άλλες λεπτομέρειες όψης μαρμάρου, καθώς επίσης φυτικής διακόσμησης με φύλλα και κλαδιά²⁹. Έχουν σωθεί μικρά τμήματα του διακόσμου, στην περιοχή της νοτιοδυτικής καθώς και της βορειοδυτικής γωνίας στους τρεις τοίχους του κτηρίου, τα οποία σώζονται σε μέγιστο ύψος 87 εκ. από το δάπεδο, καλύπτοντας τους ορθοστάτες των τοίχων. Το υπόστρωμα της τοιχογραφίας είναι φτιαγμένο από ασβεστοκονίαμα μετρίου πάχους (3,5 έως 6,3 εκ.). Η συγκεκριμένη κατηγορία τοιχογραφιών χαρακτηρίζεται από τη λεπτομερή απεικόνιση αρχιτεκτονικών στοιχείων και προσώπων και έχει μακρά ιστορία στην πορεία του ρωμαϊκού κράτους. Τοιχογραφίες, όπως αυτές του κτηρίου, είναι συνηθισμένες στην ανατολική Μεσόγειο από την εποχή της Τετραρχίας και καθόλη την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας³⁰.

Το μονόχωρο κτήριο είχε μακρά ιστορία στη ζωή της πόλης. Επάνω στο ψηφιδωτό δάπεδο, στην περιοχή της νοτιοδυτικής και της βορειοδυτικής γωνίας, σε μεταγενέστερη πιθανότητα χρήση, τοποθετήθηκαν δύο περίπου τετράγωνα κτιστές κατασκευές από μικρούς και μέτριους σε μέγεθος αργούς λίθους και

29. Δελτίο κατάστασης διατήρησης των τοιχογραφιών του «Σεβαστείου» στην αγορά του αρχαιολογικού χώρου του Δίου 3.

30. Ασημακοπούλου-Ατζακά 1980, 108-111. Φραγκούλης 2019, 82 με σημ. 25. Ο Παντερμαλής 1973-1974, 700, αναφέρει την τοιχογραφία της νοτιοδυτικής γωνίας και την χρονολογεί πιθανόν στον 3^ο αι. μ.Χ. Οι Ramage – Ramage 2000, 337-338, αναφέρουν ότι οι συγκεκριμένες τοιχογραφίες είναι συνηθισμένες από την εποχή του Μ. Κωνσταντίνου και ύστερα.

ασβεστοκονίαμα, οι οποίες σήμερα έχουν απομακρυνθεί, ώστε να φαίνονται πιο ολοκληρωμένα τα διασωσμένα τμήματα του τοιχογραφικού διακόσμου και του ψηφιδωτού δαπέδου. Επιπρόσθετα, μετά το τέλος της δημόσιας ζωής του κτηρίου, το εσωτερικό του χωρίστηκε σε δύο περίπου ισοπλατή τμήματα με έναν πρόχειρο τοίχο διεύθυνσης βορρά-νότου και χρησιμοποιήθηκε πιθανόν ως χώρος αποθήκευσης/απόρριψης υλικών. Στις έρευνες που πραγματοποιήθηκαν κατά τη δεκαετία 1970 βρέθηκαν εκεί άτακτα ριγμένοι λιθόπλινθοι και καλοδουλεμένοι μαρμάρيني γωνιόλιθοι, ακέραιοι και σπασμένοι, κάποιοι από τους οποίους φαίνεται να ανήκουν σε ημικυκλικά βήθρα/εξέδρες, σήμερα τοποθετημένα στο εσωτερικό του κτηρίου³¹, τα οποία διατάραξαν και σε μεγάλο βαθμό κατέστρεψαν το ψηφιδωτό δάπεδο (στο κεντρικό του τμήμα). Σήμερα η αποκατάσταση του δαπέδου του κτηρίου ακολουθεί αυτήν τη χρονική αλληλουχία, χρησιμοποιώντας διακριτά υλικά για το τμήμα της διατάραξης του ψηφιδωτού δαπέδου.

Το ενδιαφέρον της έρευνας έλκουν, ακόμη, η ζωή και η ανθρώπινη δράση στην περιοχή, πριν την ίδρυση του μονόχωρου κτηρίου. Στο κέντρο περίπου του εσωτερικού του και κάτω από το επίπεδο του κατεστραμμένου ψηφιδωτού δαπέδου εντοπίστηκε και ανασκάφηκε με πολύ κόπο ένας μεγάλος λάκκος (ή πηγάδι) που έμεινε γνωστός ως «λάκκος Σεβαστείου»³². Ο λάκκος έχει κυκλικό σχήμα και διάμετρο στο ανώτερο τμήμα του περί τα 1,80 μ., η οποία προοδευτικά μειώνεται σε 1,20 μ. Ο λάκκος έφτασε σε βάθος περίπου 6 μέτρων και από την έρευνά του συνελέγη πληθώρα πήλινων αγγείων, ειδώλια και μήτρες ειδωλίων. Τα ευρήματα ανάγονται κυρίως στους 4^ο και 3^ο αι. π.Χ. αλλά και αργότερα (κατά την ύστερη ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή). Πρόκειται για τμήματα μελαμβαφών και ερυθρόμορφων αγγείων, αβαφή αγγεία, έμβολα και ενσφράγιστες λαβές αμφορέων, τμήματα λύχνων, πήλινα ειδώλια και μήτρες ειδωλίων, στηρίγματα κλιβάνων. Τα ευρήματα ενδεχομένως συνηγορούν για τον διαχρονικό εμπορικό και εργαστηριακό χαρακτήρα της περιοχής³³. Μία χαρακτηριστική

31. Παντερμαλής 1975, 251.

32. Για το λάκκο του «Σεβαστείου» και τα ευρήματά του, βλ. Παντερμαλής 1975, 251. Πινυιάτογλου 1985. Πρβλ. Μελέτη Αποκατάστασης και Ανάδειξης του Οικοδομικού Τετραγώνου της Αγοράς του Δίου, ΑΠΘ - ΚΖ' ΕΠΚΑ, 2010, 24.

33. Μελέτη Αποκατάστασης και Ανάδειξης του Οικοδομικού Τετραγώνου της Αγοράς του Δίου, ΑΠΘ - ΚΖ' ΕΠΚΑ, 2010, 24.

ομάδα των ευρημάτων του «λάκκου Σεβαστείου» εκτίθεται σήμερα σε προθήκη στο υπόγειο του Μουσείου του Δίου.

Η ύστερη φάση χρήσης της περιοχής του *forum*

Κατά την προχωρημένη ύστερη αρχαιότητα η πλατεία και τα κτήρια που την περιέβαλαν έχασαν τον δημόσιο χαρακτήρα τους, όπως μαρτυρά η εγκατάσταση κλιβάνων εντός των ορίων τους. Στην περιοχή της αγοράς έχουν εντοπιστεί τρεις ορθογώνιοι κεραμικοί κλίβανοι: ένας στο συγκρότημα κτηρίων βόρεια της αγοράς, ένας στο ανατολικό άκρο της βόρειας στοάς (ΒΑ γωνία αγοράς) και ένας στο νότιο τμήμα της πλατείας. Ο πρώτος ήταν ήδη γνωστός από την παλαιότερη ανασκαφική έρευνα³⁴, ενώ οι άλλοι δύο αποκαλύφθηκαν κατά τις πρόσφατες έρευνες στο πλαίσιο του έργου (εικ. 12).

Ο κλίβανος που εγκαταστάθηκε στο εσωτερικό της πλατείας κατέστρεψε τμήμα της πλακόστρωσης, στη στάθμη της οποίας κατασκευάστηκε η εσχάρα του. Σώζεται σε κακή κατάσταση διατήρησης και η διερεύνησή του δεν προχώρησε σε βάθος για λόγους προστασίας του³⁵.

Ο κλίβανος που εγκαταστάθηκε στο ανατολικό άκρο της βόρειας στοάς της αγοράς και την κατήργησε, έχει διαστάσεις 3,5×3,25 μ. Η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως την άνω επιφάνεια της εσχάρας του και των τοιχωμάτων που την περιέκλειαν, καθώς και λείψανα τοίχων στα ανατολικά του κλιβάνου, που ενδεχομένως σχετίζονται με την λειτουργία του. Το στόμιο, ο διάδρομος πυροδότησης (*praefurnium*) και ο λάκκος τροφοδοσίας του κλιβάνου βρίσκονται στα ανατολικά του, αλλά δεν έχουν αποκαλυφθεί για λόγους προστασίας. Ο θάλαμος θέρμανσης περικλείεται από τέσσερα τοιχώματα, από τα οποία το βόρειο, το νότιο και πιθανόν το δυτικό (δεν είναι πλήρως αποκαλυμμένο) είναι πλινθόκτιστα, πλάτους 35 εκ., και είναι κατασκευασμένα από τετράγωνες πλίνθους, τοποθετημένες σε οριζόντιες σειρές, με συνδετικό υλικό λάσπη. Τα τοιχώματα του κλιβάνου είναι επαλειμμένα με πηλό στην άνω και στην εξωτερική επιφάνειά τους. Το ανατολικό τοίχωμα, από το οποίο αποκαλύφθηκε μόνο το άνω

34. Η κάτοψή του αποτυπώνεται σχεδιαστικά στο: Παντερμαλής 2002, 419 σχ. 1. Για τις μετασκευές των χώρων βόρεια της αγοράς έπειτα από την εγκατάσταση εργαστηρίου, βλ. Παντερμαλής 2005, 374-375.

35. Απουσιάζουν επίσης συνευρήματα που να υποδεικνύουν το είδος της παραγωγής του.

Εικ. 12 Οι πρόσφατα αποκαλυφθέντες κλίβανοι. Αριστερά ο κλίβανος στο νότιο τμήμα της πλατείας και δεξιά ο κλίβανος στο ανατολικό άκρο της βόρειας στοάς (Εφορεία Αρχαιοτήτων Πιερίας).

τμήμα, και στο οποίο θα πρέπει να υπήρχε κάποια διαμόρφωση για την διέλευση του θερμού αέρα από το *praefurnium* προς τον θάλαμο θέρμανσης, διαφοροποιείται κατασκευαστικά από τα υπόλοιπα, καθώς έχει μεγαλύτερο πλάτος (48-50 εκ.) και είναι κατασκευασμένο από επάλληλες σειρές αργών λίθων και πλίνθων, ενώ φέρει και αυτό επάλειψη από πηλό εξωτερικά.

Στα δυτικά του κλιβάνου εντοπίστηκαν άψητα πλιθιά, τοποθετημένα με οργανωμένο τρόπο. Οι πασσαλότρυπες που εντοπίστηκαν περιμετρικά τους υποδηλώνουν την ύπαρξη ενός πρόχειρα στεγασμένου χώρου, που χρησίμευε ενδεχομένως για το σταδιακό στέγνωμα των πλιθιών πριν την όπτησή τους. Στην ίδια περιοχή εντοπίστηκαν στοιβαγμένες υαλοποιημένες κεραμίδες και πλίνθοι, απορρίμματα κακής όπτησης, τα οποία είναι δηλωτικά της παραγωγής του κλιβάνου³⁶.

Ο κλίβανος στη ΒΑ γωνία της αγοράς και τα υπολείμματα των βοηθητικών χώρων εντοπίστηκαν κάτω από το στρώμα κατάρρευσης του ραχιαίου τοίχου της βόρειας στοάς. Η συμπαγής μορφή του στρώματος αυτού ίσως δηλώνει ότι

³⁶. Παρόμοια υλικά βρέθηκαν διάσπαρτα και γύρω από τον κλίβανο στους βόρειους χώρους της αγοράς.

η κατάρρευση προκλήθηκε από έναν ισχυρό σεισμό που έπληξε το Δίον κατά το τέλος της όψιμης αρχαιότητας, ίχνη του οποίου έχουν εντοπιστεί και σε άλλα σημεία της πόλης³⁷.

Σοφία Κουλίδου

Αρχαιολόγος MSc, ΕΦΑ Πιερίας

Μαρία Παπαθανασίου

ΤΕ Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης, ΕΦΑ Πιερίας

Απόστολος Γαρυφαλλόπουλος

Δρ. Κλασικής Αρχαιολογίας

Μαρία Τασσοπούλου

Αρχαιολόγος ΜΑ, Υποψήφια Διδάκτωρ Κλασικής Αρχαιολογίας

Χρυσάνθη Ιωακειμίδου

Αρχιτέκτων Μηχανικός, MSc Αναστηλώτρια

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ασημακοπούλου-Ατζακά 1980: Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, Η τεχνική Opus Sectile στην εντοίχια διακόσμηση. Συμβολή στη μελέτη της τεχνικής από τον 1^ο μέχρι τον 7^ο μ.Χ. αιώνα με βάση τα μνημεία και τα κείμενα (Θεσσαλονίκη 1980).

Ασημακοπούλου-Ατζακά 2017: Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, Σύνταγμα των Παλαιοχριστιανικών Ψηφιδωτών της Ελλάδος ΙΙΙ. Μακεδονία – Θράκη 2. Τα ψηφιδωτά δάπεδα της Μακεδονίας και της Θράκης (εκτός Θεσσαλονίκης), Βυζαντινά Μνημεία 18 (Θεσσαλονίκη 2017).

Γούναρη 2021: Ε. Γούναρη, Φίλιπποι. Η οικία της τέταρτης οικοδομικής νησίδας ανατολικά του Forum (Θεσσαλονίκη 2021).

Ευαγγελίδης 2010: Β. Ευαγγελίδης, Η αγορά των πόλεων της Ελλάδας από τη ρωμαϊκή κατάκτηση ως τον 3^ο αι. μ.Χ. (Θεσσαλονίκη 2010).

Καραδέδος κ.ά. 2014: Γ. Καραδέδος – Μ. Παπαθανασίου – Α. Καρούλας – Χ. Λιανός – Ι. Παπαγιάννη – Μ. Στεφανίδου – Β. Πάχτα – Σ. Κανοπία – Δ. Τερζοπούλου, Το ωδείο των Μεγάλων Θερμών του Δίου (Θεσσαλονίκη 2014).

Κοκκοτάκη – Τσόκα 2010: Ν. Κοκκοτάκη – Α. Τσόκα, Μαρώνεια: Χρηστική κεραμική του 3^{ου}-7^{ου} αι. μ.Χ. από την ανασκαφή στο χώρο της Ρωμαϊκής Αγοράς, στο: Δ. Παπανι-

---

37. Βλ. ενδεικτικά Στεφανίδου-Τιβερίου 1998, 214-215. Παντερμαλής 1999, 140. Χριστοδούλου 2000, 12 με σημ. 13. Φραγκούλης 2014, 159, 250-251.

- κόλα-Μπακιρτζή – Ν. Κουσουλάκου (επιμ.), Κεραμική της ύστερης αρχαιότητας από τον ελλαδικό χώρο (3^{ος}-7^{ος} αι. μ.Χ.). Επιστημονική Συνάντηση, Θεσσαλονίκη 12-16 Νοεμβρίου 2006 (Θεσσαλονίκη 2010) 367-385.
- Ουλκέρογλου 2018: Α. Ουλκέρογλου, Οι λουτρικές εγκαταστάσεις στη Μακεδονία κατά τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική και την πρωτοβυζαντινή περίοδο (Θεσσαλονίκη 2018).
- Παντερμαλής 1973-1974: Δ. Παντερμαλής, Ανασκαφικά έρευναι εις Δίον, ΑΔελτ 29, 1973-1974, Β' 3, 697-700.
- Παντερμαλής 1975: Δ. Παντερμαλής, Δίον, ΑΔελτ 30, 1975, Β' 2, 251-254.
- Παντερμαλής 1990: Δ. Παντερμαλής, Στους δρόμους και τα εργαστήρια του Δίου, στο: Δ. Τσίρου (επιμ.), Οι αρχαιολόγοι μιλούν για την Πιερία, Καλοκαίρι 1986 (Θεσσαλονίκη 1990) 10-15.
- Παντερμαλής 1997: Δ. Παντερμαλής, Δίον. Αρχαιολογικός χώρος και Μουσείο (Αθήνα 1997).
- Παντερμαλής 1999: Δ. Παντερμαλής, Δίον. Η Ανακάλυψη (Αθήνα 1999).
- Παντερμαλής 2002: Δ. Παντερμαλής, Δίον 2002. Η αγορά και άλλα, ΑΕΜΘ 16, 2002, 417-426.
- Παντερμαλής 2004: Δ. Παντερμαλής, Οι ανασκαφές στο Δίον το 2004 και τα ευρήματα της εποχής των φιλαλεξάνδρων βασιλέων, ΑΕΜΘ 18, 2004, 377-382.
- Παντερμαλής 2005: Δ. Παντερμαλής, Δίον 2005. Ανασκαφές, έργα ανάδειξης και *disjecta membra*, ΑΕΜΘ 19, 2004, 373-379.
- Πινιγιάτογλου 1985: Σ. Πινιγιάτογλου, Ματιές στην καθημερινή ζωή του αρχαίου Δίου, στο: Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού – Σ. Πινιγιάτογλου – Δ. Τσίρου (επιμ.), Οι αρχαιολόγοι μιλούν για την Πιερία, 28-29 Ιουλίου και 4-5 Αυγούστου 1984 (Θεσσαλονίκη 1985) 35-38.
- Πινιγιάτογλου κ.ά. 2009: Σ. Πινιγιάτογλου – Κ. Βαστέλη – Ε. Παυλοπούλου – Δ. Τσιάφης, Δίον 2007-2009. Ανασκαφικές έρευνες στο οικοδομικό τετράγωνο της αρχαίας αγοράς, ΑΕΜΘ 23, 2009, 141-148.
- Πινιγιάτογλου κ.ά. 2011: Σ. Πινιγιάτογλου – Κ. Βαστέλη – Ε. Παυλοπούλου – Δ. Τσιάφης, «...έν Δίω τῷ Πιερικῷ παρὰ χεῦμα Βαφύρα»: 2010-2011, ΑΕΜΘ 25, 2011, 131-140.
- Ramage – Ramage 2000: Ν. Η. Ramage – Α. Ramage (Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού επιμ., Χ. Ιωακειμίδου μτφ.), Ρωμαϊκή τέχνη. Από τον Ρωμύλο έως τον Κωνσταντίνο (Θεσσαλονίκη 2000).
- RIC VIII: J. P. C. Kent, *The Roman Imperial Coinage*, vol. VIII, *The Family of Constantine I A.D. 337-364* (London 1981).
- Robinson 1959: Η. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period: Chronology, The Athenian Agora V* (Princeton 1959).
- Στεφανίδου-Τιβεριού 1998: Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού, Ανασκαφή Δίου. Η οχύρωση (Θεσσαλονίκη 1998).
- Τεστεκίδου 2013: Ε. Τεστεκίδου, Τα καταστήματα του κεντρικού δρόμου του Δίου, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, ΑΠΘ (Θεσσαλονίκη 2013).
- Τζαναβάρη 2010: Κ. Τζαναβάρη, Ταφικά σύνολα κεραμικής των όψιμων αυτοκρατορικών

χρόνων από την αρχαία Λητή, στο: Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή – Ν. Κουσουλάκου (επιμ.), Κεραμική της ύστερης αρχαιότητας από τον ελλαδικό χώρο (3^{ος}-7^{ος} αι. μ.Χ.). Επιστημονική Συνάντηση, Θεσσαλονίκη, 12-16 Νοεμβρίου 2006 (Θεσσαλονίκη 2010) 444-465.

Φραγκούλης 2014: Κ. Φραγκούλης, Η επισκοπική βασιλική της πρωτοβυζαντινής πόλης του Δίου, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, ΑΠΘ (Θεσσαλονίκη 2014).

Φραγκούλης 2019: Κ. Φραγκούλης, Η επισκοπική βασιλική του Δίου: μια πρόδρομη παρουσίαση, στο: Σ. Πινγκιάτογλου (επιμ.), Η πανεπιστημιακή ανασκαφή του Δίου. Νεότερες μελέτες. Πρακτικά ημερίδας (Θεσσαλονίκη 2019) 79-89.

Χριστοδούλου 2000: Π. Χριστοδούλου, Ελληνιστική ζωφόρος στο Δίον με ανάγλυφες παραστάσεις όπλων. Η θέση της στη βασιλική της αγοράς και αρχική μορφή του μνημείου, Διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ (Θεσσαλονίκη 2000).

Χριστοδούλου 2007: Π. Χριστοδούλου, Η ανασκαφή στη βασιλική της αγοράς το 2007, ΑΕΜΘ 21, 2007, 179-184.